

Душка Б. КЛИКОВАЦ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик с јужнословенским језицима

О СИСТЕМУ ЗАМЕНИЧКИХ ПРИЛОГА ЗА МЕСТО У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: ПРИЛОГ *ТАМО*

У раду се, на примерима из корпуса, детаљно анализира употреба прилога *тамо*. Испитује се егзофоричка и анафоричка употреба тог прилога и његова употреба као корелатива месних клауза, а у оквиру егзофоре – његова употреба у физичком и метафоричким просторима. Утврђује се да њиме говорник увек упућује на место удаљено од себе (и саговорника) – да је, другим речима, увек 3. лица – и да се вишеструко чешће употребљава да упути на место на којем се нешто налази него на место завршетка кретања. У раду се анализирају и односи прилога *тамо* према прилозима *онде* и *онамо* – који имају ужа значења и које је он у савременом језику готово сасвим потиснуо, према прилозима *овде* и *овамо* – са којима улази у опозицију, и према прилогу *ту* – с којим типично улази у опозицију, али с којим је у одређеним приликама и еквивалентан.

Кључне речи: савремени српски језик, показне речи, заменички прилози, прилог *тамо*, граматичка категорија лица, егзофора, анафора, појмовна метафора.

1. Увод

1.1. Циљ рада

Као што је добро познато, систем показних речи у српском језику (и другим књижевним језицима насталим на истој дијалекатској основи, а и у самим тим дијалектима) различит је од оних у другим словенским језицима (осим у македонском), по томе што је троличан – организован према учесницима у комуникацији. Тако показне речи с кореном *-в-* упућују на простор говорника, оне с кореном *(-)т-* на простор саговорника, а оне с кореном *-н-* на простор особе која не учествује у комуникацији, што практично значи – на појам удаљен од саговорника; стога смо их назвали показним речима 1, 2. одн. 3. лица (в. Кликовац 2010). Тај принцип, међу-

* klikovac@rcub.bg.ac.rs

тим, није доследно спроведен. То се нарочито добро види у подсистему заменичких прилога за место, који према кореновима изгледа овако (наводимо само најубицајеније ликове тих прилога):

	Заменички прилози...				
	...за место на којем се нешто налази/одвија	...за место завршетка кретања одн. правац кретања	...за место које је путања кретања	...за место почетка кретања	...за место које је крајња граница кретања
За 1. лице	овде	овамо	овуда	одавде	довде
За 2. лице	ту	тамо	туда	одатле	дотле
За 3. лице	онде	онамо	онуда	оданде	донде

Иако има аутора који сматрају да подсистем месних прилога (треба да) функционише управо тако (нпр. Бабић и др. 1991: 721–723), примећено је да је употреба неких од тих прилога другачија, и то у односу на оба параметра из табеле – и на врсту места и на положај тог места према учесницима у комуникацији. Један од њих је прилог *тамо*, који ће бити тема овог рада. Циљ нам је да детаљно испитамо његову употребу, као и његов однос према заменичким прилозима *онде*, *онамо*, *ту*, *овде* и *овамо*, и тако утврдимо његово место у систему заменичких прилога за место.

1.2. Прилог *тамо* у досадашњој литератури

У *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (одсад: РМС) прва дефиниција под одредницом *тамо* гласи „у том правцу, на ту страну”, а друга „на том месту, ту”; те дефиниције преузима и *Речник српскога језика* (надаље: РСЈ). Из дефиниција би се, дакле, закључило да тај прилог указује на исти део простора као заменица *тај* – дакле, на простор који припада саговорнику – с тим што може означавати и место завршетка кретања (одсад: МЗК) и место на којем се нешто налази/одвија (одсад: МН).

Исто – кад је у питању прилог *тамо* – поступа и С. Кордић (2002: 94); ево како изгледа за нас релевантан део њене табеле која приказује показне речи у хрватско-српском и македонском језику:

ovdje/tu	tu/tamo	ondje
ovamo	tamo	onamo
ovuda	tuda	onuda

У свом раду о месним клаузама у српском језику (Кликовац 2001, фн. 12) узгредно коментаришемо употребу прилога *тамо*: прихватајући, на основу дефиниција из РСЈ, да он може бити 2. лица, констатујемо да има разлога сматрати и да може упућивати и на простор 3. лица, тј. на простор далеко и од говорника и од саговорника, било да је у питању значење МН или МЗК. Као потврду наводимо примере *Иди тамо!* у значењу „на место удаљено од нас обојице”, *Пошао сам тамо*

одн. *Моја кућа је тамо* с гестом којим се упућује на удаљен простор, као и случај кад тај прилог означава потцењивање, омаловажавање (*дружити се тамо с неким*), будући да је то значење изведено из значења физичке удаљености.

Анализирајући граматичку категорију лица код показних речи у српском језику (Кликовац 2013) констатујемо, такође узред, да прилог *тамо* типично означава МЗК или МН далеко од говорника, те да чак и у примеру као што је *Доћи ћу тамо код тебе* не упућује на место близу саговорнику, него на место удаљено од говорника.

Најзад, Пипер и Клајн (2014: 202) наводе следећу табелу са заменичким прилозима за место:

<i>где?</i>	<i>овде</i>	<i>ту</i>	<i>(онде), тамо</i>
<i>(камо?), куд(а)?</i>	<i>овамо</i>	<i>тамо</i>	<i>онамо</i>
<i>куд(а)? (= којим путем?)</i>	<i>овуда</i>	<i>туда</i>	<i>онуда</i>

У коментару кажу и следеће: „облик *тамо* у савременом српском језику више не означава само смер кретања него може означавати и (удаљено) место, што значи и прилог *онде*” (стр. 203). Додајемо да аутори очигледно сматрају да *тамо* може упућивати и на место близу саговорнику и на место далеко од говорника и саговорника.¹

1.3. Теоријске основе

У овом истраживању биће нам важне поставке когнитивне семантике – нарочито теорија прототипа (в. нпр. Тејлор 2003) и теорија појмовне метафоре (в. Кликовац 2004, 2006; Расулић 2004). У вези с употребом заменичких речи усвајамо појмовна и термилошка решења И. Клајна (Клајн 1985): у оквиру упућивања (*деиксе*) разликујемо *егзофору*, која је упућивање на ванјезичку стварност, и *ендофору*, која је упућивање на садржину контекста – претходног (*анафора*) или оног који следи за показном речју (*катафора*). Ако је указивање праћено гестом, то је *остензивна егзофора*, а ако говорник упућује на појам који постоји у његовим мислима – *ментална деикса*. Ако говорник упућује на претходне делове свог текста, у питању је *аутоанафора*, а ако упућује на делове саговорничког текста – *хетероанафора*.

1.4. Корпус

Основни корпус за ово истраживање – биран тако да у њему засигурно буде посведочена и егзофоричка употреба показних речи – сачињавају следећа дела:

¹ Табела, као и коментар испод ње, преузети су из граматике И. Клајна (Клајн 2005), у којој стоји и да се прилог *онде* „данас осећа као застарело или књишки” (стр. 155). – О прилогу *тамо* говори и Пипер (1998), у оквиру своје студије о заменичким прилозима у српскохрватском, руском и пољском језику, али његов закључак у погледу тога где се налази место на које говорник упућује прилогом *тамо* није јасан. Наиме, рашчлањујући заменичке прилоге на семантичке компоненте, аутор прилогу *тамо* придаје на неким местима обележје дисталности – што значи да тај прилог указује на нешто што се налази изван домена говорне ситуације (тако на стр. 33, 36, 39, 40, 41), а на неким местима обележје периферности – што у ауторовој терминологији значи да упућује на нешто што је у близини саговорника (тако на стр. 18 и 42).

Сумњиво лице Б. Нушића (скраћеница: Н.), *Травничка хроника* И. Андрића (скраћ.: А.), *Људи говоре* Р. Петровића (скраћ.: П.), *Корени* Д. Ђосића (скраћ.: Ђос.), *Башта сљезове боје* Б. Ђопића (скраћ.: Ђоп.) и *Антологија народних приповедака* (ур. М. Ђурић; скраћ.: *Ант.*)² Ексерпирани су и примери из корпуса разговорног језика С. Савић и В. Половине (Савић и Половина 1989). Тај корпус нам је донео око 400 примера употребе прилога *тамо*. У обзир су узети и примери из *РМС*. За додатну проверу и илустрацију неких ређих значења послужио нам је електронски корпус српског језика, који се развија на Математичком факултету Универзитета у Београду (скраћ.: ЕК),³ из којег смо прегледали више стотина примера.

2. Употребе прилога *тамо*

2.1. Егзофора

2.1.0. Говорник прилогом *тамо* може указивати на две врсте места – на МН (т. 2.1.1–2.1.3, 2.1.5) и на МЗК (т. 2.1.4). Такође, то може бити место у физичком простору (т. 2.1.1–2.1.4) или у неком апстрактном (метафоричком) простору (т. 2.1.5).

2.1.1. Размотрићемо најпре случајеве кад говорник прилогом *тамо* указује на место на којем се нешто налази одн. одвија, и то у физичком простору.

(а) У најтипичнијем случају, у говорној ситуацији се налазе и говорник (Г) и саговорник (С), а Г прилогом *тамо* С-у указује на место које је сразмерно далеко од обојице⁴ и које обојица виде (или бар виде смер у којем се оно налази). *Тамо* свој тачан садржај добија из говорне ситуације: Г на одговарајуће место мора упутити неким жестом (остензивна егзофора). Осим *тамо*, у исказу може бити употребљена још нека заменичка реч 3. лица: *ено* (пр. 2), *онај* (пр. 2) поименичено *оно* (пр. 3).

(1) Милош спаде Сајана под руку и поведе га до ивице заравања. **Одатле се, као на длану, видно хан у долини**, око кога су се мотале груписе непријатељских војника, ситних као мрави. [...]

– Сјећаш ли се, Сајо, некад смо се тамо, зими, заједно играли, и то баш највише „жмирке”, око каца у остави? (Њоп.)⁵

(2) – **Ено, оно тамо** ти је ме... медреса, **она** путаста кућа, **видиш ли?** (Њоп.)

(3) – Ама, шта ти је то халка, другарице? – чуди се Марко. [...]

– Па **оно тамо**. **Видиш, тамо** – неодређено показује нена некуд у правцу Саве. (Њоп.)

Уз прилог *тамо* (по правилу испред њега), и то без паузе одн. зареза између њих, може стајати адвербијал који експлицитно именује место на које *тамо* упућује. Строго говорећи, *тамо* је тада информативно редувантно; међутим, њиме говорник експлицитно усмерава саговорникову пажњу на неки елемент говорне ситуације.

² Сва ова дела, осим *Травничке хронике*, доступна су на сајту Учитељског факултета Универзитета у Београду (www.uf.bg.ac.rs).

³ *Корпус савременог српског језика*, доступан на адреси www.korpus.matf.bg.ac.rs.

⁴ Како ће се из примера видети, од говорне ситуације зависи шта значи „сразмерно далеко”: у питању може бити растојање од неколико метара до много километара.

⁵ У примерима подвлачимо, уочљивости ради, прилог *тамо*, а друге релевантне делове истичемо полумасним слогом.

ције и тако исказ везује за говорну ситуацију, чинећи га живљим.⁶ Строго говорећи, и гест је редувантан, али је обично ипак ту, можда најчешће у виду погледа или покрета главом.

(4) Једна соба отворена, и тамо далеко на крају види се златни кревет. Тада рече тета: – **Ено**, побратиме, видиш **тамо на крају** онај златни кревет, ту лежи царева кћи [...]. (*Ант.*)

(5) – Та је земља **тамо на истоку** [...]. (*Ант.*)

(б) У следећем случају место на које Г упућује прилогом *тамо* не види се. Тада може бити врло далеко (пр. 7, 8), али то може бити и суседна просторија (пр. 6). Г може прилогом *тамо* упућивати и на С-ово пребивалиште, које је удаљено од места комуникације (пр. 9).

Пошто се место на које *тамо* упућује не види, уз тај прилог мора стајати неки адвербијал који ће то место експлицитно означити. И у овом случају *тамо* је информативно редувантан, али везује исказ за говорну ситуацију, на исти начин као и у претходном случају.

(6) ЈЕРОТИЈЕ: Чим дође господин Жика, нека дођу сви овамо. Не могу **тамо у канцеларији** ни да разговарам поверљиво. (Н.)

(7) Ехи, не зову тебе цабе **тамо у Лици** „Дрмогаћа”. (Њоп.)

(8) „Путник” већ гради **код Сребренице тамо...** (*Разг.*)

(9) – А како је **тамо код тебе**? Како твој старац? – Врло му је рђаво, он ће можда данас умрети – одговори Аљоша [...]. (ЕК: Ф. Достојевски, *Браћа Карамазови*)

(в) Могућа је, мада ређе, и ментална егзофора: место на које Г упућује прилогом *тамо* далеко је и од њега и од С-а, они га не виде, али га Г не именује, него се оно некако подразумева:

(10) Напопастили ме **тамо** [=у затвору] као коњске муве: те зашто си бацио америчког поглавицу, а сребром уоквирио тога свога, како ли ти се само зове, те је ли краљу мјесто **тамо** [=у свињцу], срамота је и рећи гдје, те припознајеш ли ти своју вјеру православноу и Оченаш, па знаш ли за крет и јеванђеље, те ово, те оно... (Њоп.)

(11) Ја не знам ко кога **тамо** гађа / **тамо у Бубањ потоку**. (*Разг.*)⁷

У сва три случаја (*а*, *б* и *в*) могуће је да у говорној ситуацији постоји само говорник, а да С-а нема; тада писац преноси читаоцу Г-ов унутрашњи монолог. У том случају мора бити експлицитан адвербијал који ће читаоцу ставити до знања на које место Г мисли; због тога *тамо* не доноси никакав нов податак о месту на које упућује, али има другу важну функцију: да сигнализира читаоцу да је та мисао

⁶ Не чини то говорник *да би* исказ везао за говорну ситуацију одн. *да би* га учинио живљим, него исказ природно извири из говорне ситуације и стога је инхерентно везан за њу. Из те инхерентне везаности за говорну ситуацију проистичу живост, животност, доживљеност, аутентичност, експресивност, емотивност, динамичност исказа – да употребимо само неке од могућих његових квалификација. Другачије речено, *тамо* је редувантан само са гледишта онога ко би говорио онако како пише – што није случај у спонтаном животу језика.

⁷ Овај пример показује колико је стварна употреба показних речи сложенија од оне у управном говору из књижевног дела: прво *тамо* је случај менталне егзофоре, али пошто није јасно на шта упућује, следи још једно *тамо*, које везује исказ за говорну ситуацију, и адвербијал који именује место на које се упућује. – У корпусу разговорног језика Савићеве и Половине (1989) коса црта означава краћу, а двос-трука коса црта дужу паузу.

јунакова, а не пишчева. У пр. 12 Г упућује на место које види, у пр. 13 на оно које не види, а у пр. 14 на оно које замишља (ментална егзофора):⁸

(12) Апсанција не затвара врата, он остаје у њима, од њега одлази пуст ходник, само неколико брезових метли и две велике зелене тестије, а тамо у дну – комад дана. (Ћос.)

(13) Па и сам хапс, на крају крајева, нека је благословен, само да није оног непријатног гвожђа на ногама и да нема сталне бриге да му се тамо у манастиру не укваре лекови и не подркају пијавице, да му братри не испретурају и не побацају снопове и завежљаје. (А.)

(14) Иза партизанских положаја, нарочито око кухиња и артиљерије, купи се народ из околних, „бандитских” села. Њихови су тамо, у обручу, па сад чемерни свијет зебе и стријепа на шта ће све ово испасти. (Ћоп.)

Однос према другим прилозима. У свим досадашњим случајевима *тамо* има вредност прилога *онде* (и могло би се њиме заменити), а дистинктивно је према *овде* одн. *ту*, које би Г употребио да упути на место које му је (сразмерно) близу.

2.1.2. Место на које Г упућује прилогом *тамо* може се налазити иза неке границе, тј. са стране границе која је од Г-а даља. При томе, место на које Г упућује може од њега заиста бити врло удаљено (пр. 15), али може припадати и видљивом окружењу (пр. 16):

(15) Једног дана, неминовно, с ивице неког брежуљка, пред њим ће у низини празнички блеснути модра Уна, гранична ријека подгрмечког краја, а тамо, с друге стране – ехеј, мили мој! – и тамо, канда, има свијета, шупље је испод неба. (Ћоп.)

(16) – Та зар не видиш, куме, да сам те препознао стојећи чак и с оне друге стране, да сам се сагињао преко рампе и грлио се с тобом, а и то је непрописно кад се строго поштује закон. Кад сам с оне тамо стране, онда ја немам ни оца, ни матере, ни кума, ни пријатеља, никога. (Ћоп.)

Однос према другим прилозима. Да је у овом случају Г употребио *онде*, указао би на место које је, просто, далеко од њега, али би се идеја границе, како се чини, изгубила. *Тамо* је дистинктивно према *овде*, које би се слагало са заменицом *овај* (*ове овде стране*).

2.1.3. Следећи случај је специфичан по томе што су Г и С међусобно удаљени (какав је случај најчешће, али не искључиво, у ситуацијама као што су телефонски разговор или преписка), а Г прилогом *тамо* указује на место на којем се налази С.⁹

(17) А ти, боже, тако [...]. Дукати теби не требају. Тамо, код тебе на небесима, нема дућана. (Ћос.)

(18) Драги господине Берки, ово вам писмо пишем из далека и хоћу да вас поздравим и питам за здравље. [...] Још увек сањам ноћу да сам тамо код вас, па ме мама будила баш синоћ, јер сам плакао у сну. (ЕК: Д. Киш, *Рани јади*)

Оваква употреба прилога *тамо* лако постаје пејоративна: тиме што истиче удаљеност од себе, Г може да имплицира и психолошку удаљеност од онога на шта упућује (пр. 19–21); а ако није пејоративна, онда у исказ уноси изразит неформалан тон (пр. 22):

⁸ У овом последњем случају мора се прецизирати које је место у питању, јер то читалац, наравно, не може знати; али Г најпре упућује на место из својих мисли, а затим – после паузе – прецизира које је то место.

⁹ Податак о овом значењу налазимо и у *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU (PJAZU)*, под тачком а: „[...] на оно мјесто, на коме је онај, коме се говори (пише) [...]” С обзиром на природу корпуса, у свим примерима С је онај коме се пише, а не онај коме се говори.

- (19) – Е, **ви тамо**, крећи већ једном, што сте се удудучили ко турски нишани! (Ћоп.)
 (20) ЖИКА: [...] (Из практикантске собе излети лењир, затим упијач и чује се отуд граја.)
 Хеј, шта је **тамо**! (Н.)
 (21) – Охо, богами тебе твој Дедо доватио гелером по мишици. Еј, **ви тамо**, дајте брзо један завој. (Ћоп.)
 (22) – Еј, домаћине, је л **тамо** Балаћ?
 – Отпирио на поток да с цурама ашикује – одвраћа неко из дворишта. (Ћоп.)

Однос према другим прилозима. У овом случају сукобљавају се два принципа. Наиме, Г начелно може да место на које упућује оријентише у односу на саговорника – па да употреби прилог *ту*, или у односу на себе – па да употреби *тамо*. У датим примерима надвладао је први принцип: говорник је радије у улогу оријентира ставио себе него саговорника. У овом случају, дакле, прилози *тамо* и *ту* нису дистинктивни, јер оба упућују на исто место.

Што се тиче односа између *тамо* и *онде*, чини се да су оба могућа у оним примерима у којима нема пејоративности; али тамо где је има, могуће је само *тамо*.

2.1.4. У овом случају говорник прилогом *тамо* егзофорички упућује на место завршетка кретања. Начелно, налазимо иста значења као и у случају МН, једино што је овај случај знатно ређи (у читавом нашем корпусу таквих примера има свега десетак – насупрот шездесетак оних у којима *тамо* упућује на МН).

(а) За остензивну егзофору у корпусу немамо потврда, али је у свакодневној комуникацији обична:

- (23) Крени **тамо**, а не **тамо** [уз гест].

Уместо геста може бити употребљен адвербијал; *тамо* стоји испред њега (и између њих нема паузе одн. зареза) и везује исказ за говорну ситуацију:

- (24) – Хм, угарак. И ти би сад с угарком **тамо под ме... медресу**, а? (Ћоп.)

(б) Место на које Г упућује прилогом *тамо* не види се, па одмах иза *тамо* стоји адвербијал који именује то место; и у овом случају је *тамо*, строго говорећи, редундантно, али доприноси живости исказа тако што га везује за говорну ситуацију:

- (25) [...] а сад 'ајд' **тамо у собу**, да ми наставимо свој посао. (Н.)
 (26) Е сад, хајде **тамо код господин-Виће**. (Н.)

(в) Могућа је и ментална егзофора, у ком случају Г, после паузе, неким адвербијалом експлицира место на које *тамо* указује:

- (27) Ја цело време проводим у Боки // у мојој викендици. Кад сам расположена одем **тамо / на оно брдашце**. Тамо увек дува неки ветрић / иза куће, тако да је // на триес четири степена температура / овај / онда је ту свеже... (Разг.)

Ако писац преноси јунаков унутрашњи монолог, онда помоћу *тамо* може сигнализирати да је тачка гледишта јунакова, а не његова; у пр. 28 Г упућује на место које види (случај (а)), а у пр. 29 у питању је ментална егзофора (начелно, сигурно је могућ и случај кад Г упућује на место које не види, али на такав пример нисмо наишли у корпусу):

(28) Затим их [ствари] узме од њих, и каже им да иду сви троје тамо на један брег [...]. (Ант.)

(29) А треба да побегне, да стигне тамо док није доцкан, да га спасе, мора, само он може да га спасе. (Ћос.)

Однос према другим прилозима. У овим случајевима *тамо* има вредност прилога *онамо* (којим се може заменити), а дистинктивно је према *овамо*, којим би Г упутио на место близу себе, одн. *ту*, које би Г упутио на место близу С-а или на место које је на извесној удаљености од Г-а (нпр. *Стави то тамо – Стави то ту*).

2.1.5. Говорник прилогом *тамо* може упућивати и на удаљено место у неком апстрактном простору. У том случају такав простор се организује, структурира по обрасцу физичког простора, механизмом појмовне метафоре.

У свим случајевима метафоричког простора *тамо* је синтаксички и семантички редувантно, али у исказ уноси говорникову субјективну процену или експресивност.

Иако би се могло рећи да упућује на МН, *тамо* није заменљиво са *онде*.

(а) **Простор времена.** Подразумева се да је оријентир говорниково „сада”, и он упућује на неки тренутак или период прилогом *тамо* кад процењује да су они удаљени од тог садашњег тренутка. Тај тренутак или период могу припадати будућности (пр. 29, 30) или прошлости (пр. 31). Подлежна метафора је постојање ЈЕ ПУТОВАЊЕ, ЧОВЕК ЈЕ ПУТНИК, ВРЕМЕ ЈЕ ПУТ КОЈИ СЕ ПОСТОЈАЊЕМ ПРЕЛАЗИ (о потврдама те метафоре у српском језику в. у Кликовац 2004; о пресликавању блискости/удаљености на домен времена в. и Расулић 2006: 248 и даље).

Колико временско растојање се сматра сразмерно великим, зависи од случаја до случаја: то може бити десетак дана (као у пр. 30), неколико месеци (пр. 31) или више деценија (пр. 32).

(30) Крајем овог месеца, тамо после 20, у службену посету Хрватској долази председник Србије Борис Тадић са својим сарадницима. (ЕК: *Политика*, 8. 11. 2010)

(31) Ни демократе нису желеле изборе, барем не у овом тренутку. Наиме, они су изборе пројектовали тек тамо за септембар [...]. (ЕК: *Политика*, 13. 5. 2008)

(32) Осим Београда [...] главно место стицања музичког знања за Стевана Христића био је Лајпциг, тамошњи угледни Конзерваторијум, а после је уследио један европски „круг” младог уметника – боравци у Москви, Паризу и Риму, тамо пред ратове који ће ускоро доћи. (ЕК: *Политика*, 21. 8. 2008)

Бележимо и квалификатив *онај тамо* уз израз који означава неку временску јединицу (*недеља, година, викенд* и сл.) или догађај смештен у времену. Корпус даје потврде за значење „који долази после следећег”, које би се и очекивало на основу основне семантике прилога *тада* (пр. 33); међутим, налазимо, иако ретко, и потврде за значење „следећи” (пр. 34), одн. „прошли” (пр. 35):¹⁰

(33) Једно је фестивал који траје сада три, следеће године пет, оне тамо десет дана [...]. (ЕК: *Политика*, 22. 8. 2010)

¹⁰ Спровели смо и малу анкету, са десет испитаника – колега којима смо поставили питање „Која недеља је *она тамо недеља*?”. За већину, а за неке и искључиво, то је „недеља после следеће”, а већина сматра да може да значи и „недељу пре прошле”, а и „недељу после одн. пре неког будућег/прошлог тренутка” (нпр. *не током ускршње, него током оне тамо недеље*). Ниједан испитаник није поменуо значење „следећа/прошла недеља”.

(34) [...] домаћини су наумили да следећи, 50. сабор, претворе у трубачки мундијал. Већ наредне среде, 5. августа, кад званично почиње 49. сабор, објавише време одржавања оде тамо, јубиларне трубачке смотре [...]. (ЕК: *Политика*, 2. 8. 2009)

(35) В: А кад обично идеш на Аду?

З: Ову недељу била сам. Не него оде тамо / у ствари [...]. (*Разг.*)

(б) **Простор важности.** Г прилогом *тамо* износи свој став ниподаштавања, потцењивања према некој особи; подлежна метафора гласи НЕВАЖНО ЈЕ ДАЛЕКО: особа је неважна зато што је безвредна, ништавна, немоћна и сл. Сама метафора има метонимијску основу: оно што нам је далеко обично нам је и мање важно.

Тамо стоји уз личну одн. показну (пр. 36, 37) или неодређену одн. општу заменицу (пр. 38, 39). Пејоративност носе и све те заменице осим личне:

(36) Многи је овдје дошао да остане, али ми смо сваком досада у леђа погледали, па ћемо и њима, ако баш дођу. Сад их још нема ни на помолу. А што је тај тамо тражио у Стамболу, то још не мора бити готова ствар. (А.)

(37) И да ми свршиш распис са оним: „За сваку немарност по овој ствари одговараће ми лично председник.” А они тамо знају да тај свршетак у моме распису значи двадесет и пет у затвореном простору и без сведока. (Н.)

(38) Ма, људи добри, шта ће мени тамо некаква баба, дедер кажите. (Њоп.)

(39) Ама, зар ти мислиш да сам ја баш спао на то да се прехрањујем продајући топовску ђулад штокаквим тамо скитницама и бескућницима! (Њоп.)

(в) **Простор знања.** Г употребљава прилог *тамо* да би сигнализирао како му је неки именички појам, осим тога што је удаљен одн. невидљив, истовремено и непознат. Ова употреба прилога *тамо* заснована је на метафори НЕПОЗНАТО ЈЕ ДАЛЕКО, која сама има метонимијску основу: оно што је од човека удаљено обично му је мање познато (в. и Расулић 2006: 245 и даље).

Тамо стоји уз неку реч или израз са значењем неодређености – *неко, неки, однекуд, ко зна који, не знам колико* и сл.:

(40) [...] све је јаче осећао потребу да овоме странцу каже још нешто, о себи и својима, нешто хитно и тајно, из ове травничке рупчаге, из влажне магале [...] као поруку упућену ни сам не зна коме, тамо неком бољем, уреднијем и просвећенијем свету у који се конзул враћа. (А.)

(41) Зар да буде примљен тамо неко кога он, Ницо, није пронашао, омирисао га, погађао се с њим, свађао се, па тек онда га предочио дједу Ради да га и он види? (Њоп.)

(42) Међутим постоји једно јело које они само прекрете у неко ко зна које име тамо... (*Разг.*)

(г) **Емоционални простор.** У овом случају Г прилог *тамо* употребљава да би исказао своју емоционалну дистанцу према неком именичком појму или догађању; подлежна метафора гласи НЕПРИХВАТЉИВО (или ОНО ШТО СЕ НЕ ОДОБРАВА) ЈЕ ДАЛЕКО, као варијанта метафоре ЕМОЦИОНАЛНА УДАЉЕНОСТ ЈЕ ФИЗИЧКА УДАЉЕНОСТ (о овој другој в. Кликовац 2006: 127; Расулић 2006: 234 и даље).

(43) Така и така ствар, вели, јеси ли ти опазио да се код твог комшије окупљају и договарају тамо разни, антинекакви, ови неки контра и тако? (Њоп.)

(44) Били су у Сава центру и кад су изашли напоље и кад су ушли у кола, на њих скачу маса људи, као када неки функционери пролазе, онда, као штафета кад иде, љубе их тамо, скачу на ону женску, како се зове?... (*Разг.*)

(д) **Простор сличности.** Г помоћу *тамо* наглашава различитост између нечега у вези са собом и нечега другог. Подлежна метафора је РАЗЛИЧИТО ЈЕ ДАЛЕКО (о овој метафори в. и Расулић 2006: 239 и даље), одн. РАЗЛИЧИТО ЈЕ С ОНЕ СТРАНЕ ГРАНИЦЕ:

- (45) – Ама људи, како ћу ја срочити пјесму по вашој вољи кад је тај грешни Петар Дошен овамо с моје стране, сирома као и ја, а ви и ти тамо порезници... ви сте нешто сасвим...
– Она друга страна, а? – прожвака Јово мрдајући носом. (Ђоп.)

2.2. Анафора

Тамо се може употребити и анафорички – да упути на садржину претходног дела текста, и та употреба је у нашем корпусу посведочена и највећим бројем примера. У питању може бити и аутоанафора (пр. 46–49, 51, 53–56, 58, 59) и хетероанафора (пр. 50, 52, 57). *Тамо* може, као и у егзофоричкој употреби, да упути и на МН (знатно чешће – пр. 46–51, 54–58) и на МЗК (што није често – пр. 51, 52, 59).

За овај прилог важи исто оно што смо закључили у вези са показним речима за 3. лице уопште (Кликовац 2013): да је анафори прикључена и егзофора. Наиме, кад Г тим прилогом упућује на место које је поменуто, то место је, у највећем броју случајева, истовремено и далеко од њега:

- (46) Памтимо језик **наше земље**, онакав какав смо понели пре три века и какав се више ни тамо не говори [...]. (А.)
(47) Видиш ли оно језеро, и у језеру **онај** високи јаблан? **На ономе јаблану** има ти једина тица орлетица, која има гнијездо тамо и леже младе [...].(Ант.)
(48) Скочидер у **моју собу**, тамо ми је остао нож. (Ђоп.)
(49) Тако је **на шпанској обали**. Тамо је стално свеже. (Разг.)
(50) – Ја ћу кроз два дана прећи, као увек, у **замак** да служим.
– Тамо можете много научити. (П.)
(51) Када спроведу светлост **на Острву**, ићи ћу тамо да живим, само да вас више не гледам. (П.)
(52) Д: Која кафана има пасуљчину?
З: Знаш **она на почетку Урошеве**.
В: А она / нека... Она језива...
З: Она је грозна. Отишла тамо с неким професором [...]. (Разг.)

Удаљеност коју подразумева *тамо* може бити и метафоричка. Тако у пр. 53 препознајемо метафору НЕВАЖНО ЈЕ ДАЛЕКО:

- (53) ВИЋА: Јеси л' преврио **табак**, господине Милисаве? Напиши му тамо „рађено” и упиши имена присутника. (Звони. Јоси, који се јавља на вратима.) Доведи ми онога господина из 'апсе. (Н.)

Однос према другим прилозима. У примерима као што су 46–52 могли су бити употребљени и прилози *онде* одн. *онамо* а да се значење не промени. Могло је бити употребљено и *ту*, али би оно било чисто анафоричко – изостала би говорникова процена да је место на које упућује удаљено од њега. Стога би у неким примерима *ту* имплицирало другачију тачку гледишта – ону објективну, приповедачеву, „поглед са стране”, а *тамо* имплицира тачку гледишта неког учесника у догађању:

- (54) Стриц Ницо попријеко гледа у **распукла врата**, као да тамо зује стршљенови. (Ђоп.)
[Тачка гледишта је стричева, који је сразмерно удаљен од врата].

(55) [...] па њих тројица, увече, оставише славску софру и остале госте и преселише се у **шталу, код коња**. Тамо су, пијући, наизмјенице пјевали, плакали и љубили дората, све док тако и не поспаше у сијену под јаслама. (Ћоп.) – [Тачка гледишта је оних који седе за славском софром].

Има, међутим, примера у којима би *ту* значило нешто сасвим друго, јер би се могло схватити као егзофоричко. То је нарочито случај у дијалозима, јер су они тесно везани за говорну ситуацију. У примерима као што су следећи *ту* би значило „овде” (пр. 56) или „код тебе” (пр. 57):

(56) – Другарице, то је војна тајна. **У шта ми наред**, у то ћу пуцати, па таман да је тамо моја матер Анђа. (Ћоп.)

(57) – Ја сам, кадо, с **онога свијета**.
– Је ли, бога ти, а нијеси ли виђео тамо мога Мују, који је умро прије неколико мјесеци? (Ант.)

Најзад, у мањем броју примера *тамо* и *ту* би били потпуни синоними:

(58) Дјед ме је, кажу, на рукама однио **у кревет** (каква брука за великог путника!). Тамо сам сву ноћ булазнио, вртио се и будио брата, свога суложника. (Ћоп.)

(59) Као и остале њезине другарице, још зором је полијевала и мела двориште, чешљала се скривена у собичку и сјетна погледа вадила **испод јастука** плаво и црвено цвијеће, „Вида” и „Виду”, које је синоћ тамо ставила не би ли у сну видјела свога суђеног. (Ћоп.)

2.3. *Кад тамо...*

Под одредницом *тамо РМС* међу изразима помиње и *кад тамо*, где је *тамо* „као појачање везнику кад се зависном реченицом истиче да је нешто необично, чудновато или да је нешто сасвим друкчије од онога што је речено у главној реченици”. Међутим, примери из корпуса нуде нам, заправо, читав континуум случајева – од оних где је *тамо* јасно употребљено анафорички па до оних где је *кад тамо* заиста засебан израз с јединственим значењем.

Тако, у пр. 60 анафоричко *тамо* је део временске клаузе која је цела изречена; у пр. 61 је део елиптичне временске клаузе, у којој је изречен и субјекат, а предикат – глагол кретања – може се реконструисати; у пр. 62 и даље би се могла реконструисати временска клауза, односно и даље се препознаје анафоричка нијанса у употреби прилога *тамо*, али преовлађује његова улога да, уз *кад*, најави неочекивану ситуацију;¹¹ најзад, у примерима као што је 63 (и њих има најмање) *кад тамо* је израз којим се најављује неочекивана ситуација – нема ни антецедента нити се може реконструисати глагол кретања који би се прилогом *тамо* одређивао или допуњавао:

¹¹ У неким примерима из корпуса у таквим случајевима употребљен је и неки други прилог за место (*ту* – чија се анафоричка нијанса такође може препознати, *унутра*), време (*увече*), па и начин (*једаред*): Ишли дуго, ишли, и кроз горе и кроз доле, и преко поља и преко ливада и вода, док једва једном стигли у **трећу царевину**. Кад *ту*, ал’ двори цареви велики и гадни, и крај двора велика штала (Ант.); Овај је сиромаш послјије домишљао се што ће и како ће, **кад увече**, мој брате, али негдје звецкају виљушке и кашике [...] (Ант.); Чим је засп’о, а *ту* се створила шума, па жито и кукурузи, па ритови и ледине [...], а нигди човека видити. **Кад једаред**, ево ти два брата [...] (Ант.). На осамостаљеност конструкције *кад*+прилог указује пауза одн. зарез, као и могућност да се иза те конструкције употреби израз који наглашава неочекиваност онога што следи – обично *али*.

(60) Сад ја почнем мислити како ћу се попети на небо, док ми падне на ум оно моје просо што се просуло у **море**. **Кад тамо дођем**, а то оно пало на влажно мјесто па узрасло до неба [...]. (Ант.)

(61) Те ти она сад опет оде у **поље гдје је дечко пасео говеда**. **Кад она тамо**, али дечко, баш као успркос, опет под краву [...]. (Ант.) = „кад она оде тамо“

(62) Ломна корака старац је отишао у **свој собичак**, у посљедње скровиште још незаузето од саблазни, а кад **тамо** – сликарев тихи млинчић већ сипа сиво мливо сутона. (Ћоп.)

(63) Да, да, ти си заиста непогрешан психолог и савршен љубавник. Пронашао си однекуд на њој да је [...] неоткривено благо које треба само подићи. И удостојио си се да се пригнеш. А **кад тамо**, одједном, све се мења. Она клечи попут Исака, кога његов отац Аврам хоће да закоље као жртву, али га у последњем тренутку анђео избавља од смрти. (А.)

2.4. Тамо као корелатив месне клаузе

Анализирајући месне клаузе (Кликовац 2011), констатовали смо да су у тој улози далеко најчешћи заменички прилози 3. лица, јер сугеришу да је место о којем је реч непознато, те да се мора додатно одредити (месном клаузом). Таква употреба тих прилога је метафоричка, јер је удаљеност од Г, као што смо видели, основа за разумевање појма непознатости (НЕПОЗНАТО ЈЕ УДАЉЕНО). У улози корелатива *тамо* може бити употребљено са значењем „онде“ (пр. 64–66) и „онамо“ (пр. 67, 68), а може стајати у корелацији с различитим односним заменичким прилозима:

(64) [...] ако се и само за тренутак појавите **тамо где вас будем чекао**. (П.)

(65) Тако човек [...] стварне и одлучне битке за одржање своје личности и остварење свега што она у себи нагонски крије, мора да бије **тамо где га судбина баца** [...]. (А.)

(66) Ја сам увек слушао да јегуља има само **тамо одакле могу ићи чак у нарочита мора ради плођења**. (П.)

(67) [...] ишао би даље, свеједно куда, **тамо где га нико не познаје**. (Ћос.)

(68) Месец је јео сенке и журио да се успне **тамо одакле се све види**. (Ћос.)

3. Опозиције

Тамо, којим Г упућује на место удаљено од себе, улази у опозицију са *овде* (пр. 69) и *овамо* (пр. 70), којима Г упућује на место близу себе. Одатле и израз са значењем „час у једном час у другом правцу“ (како га дефинише РМС) гласи *тамо и овамо*, *тамо-амо* и сл. (пр. 71–73); тај израз може имати и друга, апстрактна значења (пр. 74):

(69) Не знамо је ли нам теже што смо **овде** или што нисмо **тамо**. (А.)

(70) Одавна је Софка за све то знала: а зашта отац једнако **тамо** седи у Турској; зашто **овамо** к њима све ређе и ређе долази [...]. (ЕК: Б. Станковић, *Нечиста крв*)¹²

(71) Инжињер, држећи један велики кишобран међу кољенима, хркаше и љуљаше се **тамо и овамо**. (ЕК: В. Милићевић, *Беспуће*)

(72) Командир се прохода **тамо-амо** по соби и опет се заустави пред столом. (Ћоп.)

(73) Кад овај доле изиђе из вреће и по јами туц **тамо** туц **амо** не нађе ништа до жита, помисли у себи [...]. (Ант.)

¹²Пример у којем би акузативно *тамо* било у опозицији с акузативним *овамо* нисмо нашли, али је у говору обичан: *Не иди тамо, дођи овамо*.

(74) Вратио се кући ни тамо ни **овамо** него човек који зна политику. (ЕК: И. Секулић, *Кроника паланачког гробља*)

Тамо може бити и у опозицији с *ту* (пр. 75). Отуда и израз који значи „овде-онде, местимично, понегде” (како га дефинише *РМС*, а налазимо у пр. 76), али и „понекад” (то значење наводи *РСЈ*, а видимо у пр. 77), па и „помало” (пр. 78), гласи *ту и тамо*:

(75) Стари доктор није могао да спава ни да ради. Силазио је у Конзулат, иако је морао да прође кроз разбеснеле гомиле или поред стратишта која су ницала час **ту** час тамо. (А.)

(76) [...] а Грмеч, рођена планина, тек **ту** и тамо покаже своја грбава леђа [...]. (Поп.)

(77) На пространој пољани разгоријева се и бучи народно весеље. Наваљао свијет јела и пића, притисле софре сунчану ледину. **Ту** и тамо већ прасне пиштољ или зарешета аутомат. (Поп.)

(78) Идем на Брач. [...] Да, идем да радим, знаш, али **онако** **ту** и тамо и да се одморим. (Разг.)

4. Закључак

Што се тиче врсте места на које говорник упућује прилогом *тамо*, овим истраживањем потврђено је да то може бити и место на којем се нешто налази одн. одвија, и место завршетка кретања – и то прво вишеструко чешће него друго, и у егзофори и у анафори;¹³ а што се тиче положаја тог места у односу на учеснике у комуникацији, анализа корпуса нас недвосмислено упућује на закључак да је то место (сразмерно) далеко од говорника (и, у канонској комуникативној ситуацији, саговорника). Другим речима, *тамо* је увек 3. лица.

У том смислу је дистинктивно према *овде*, којим говорник упућује на место близу себе, и према *ту*, којим говорник упућује на место близу саговорника или место на извесном растојању од себе. Та дистинктивност стоји у основи израза *овамо-тамо* (*тамо-амо* и сл.) и *ту и тамо*.

С друге стране, *тамо* је, начелно, синонимично са *онде* (ако означава место на којем се нешто налази/одвија), односно са *онамо* (ако означава место завршетка кретања) – и у егзофори, и у анафори, и као корелатив месних клауза. Међутим, ако они и јесу начелно синонимични, то не значи и да се подједнако употребљавају. Напротив: подаци из нашег корпуса јасно говоре да је, док у нешто старијем језику (ономе из *Антологије народних приповедака*) *онде* и *онамо* нису били необични, *тамо* у савременом језику готово освојило њихов семантички простор. Ево бројки које говоре колико се пута појављују у нашем корпусу:

Дело	ТАМО	ОНДЕ	ОНАМО
Н.	18	–	–
А.	28	5	–
П.	25	–	1

¹³ Насупрот томе, *РМС* и *РСЈ*, као што смо видели, као прво по реду наводе значење МЗК, а то чини и *РЈАЗУ* – упркос томе што за значењем МН даје више примера.

Тосић	22	2	1
Топић	112	–	1
Ант.	82	23	14
Разг.	114	–	–

Свакако је у вези с тим – можда као узрок, а можда и као последица – то што *тамо* има шире значење од *онде* одн. *онамо*: тим прилогом говорник може указивати не само на место удаљено од себе него и на оно које се налази са даље стране неке границе; може имати пејоративну нијансу; може указивати на нешто удаљено у неком метафоричком простору (у простору времена – на тренутак удаљен од садашњег; у простору важности – на особу која је неважна; у простору знања – на нешто непознато; у емоционалном простору – на нешто неприхватљиво; у простору сличности – на нешто различито). Све су то значења која нису у домену прилога *онде* и *онамо*.

Што се тиче односа између *тамо* и *ту*, осим што могу бити дистинктивни, могу бити и еквивалентни у одређеним приликама. Једна од њих је комуникативна ситуација у којој говорник указује на место на којем се налази саговорник који је удаљен; тада говорник може на то место упутити узимајући као оријентир себе – и тада ће употребити *тамо*, или саговорника – и онда ће употребити *ту*. Други случај је анафора: иако *тамо* у анафоричкој употреби типично означава и удаљеност антецедента од говорника, па је различито од *ту*, које се употребљава чисто анафорички, ова два прилога су некад синонимични – било зато што је *тамо* изгубило нијансу егзофоре,¹⁴ било зато што се *ту* избегава да не би било нејасно (јер се у датој комуникативној ситуацији може схватити и као егзофоричко).

На крају – одакле уопште идеја да прилогом *тамо* говорник упућује на саговорников простор, коју налазимо у литератури?

Један разлог је, свакако, корен *т-*, који иначе имају показне речи 2. лица – а који је у овом случају, очито, изузетак.¹⁵ Други је, вероватно, еквивалентност прилога *тамо* и *ту* у анафори и у говорној ситуацији у којој говорник упућује на простор саговорника који је од њега удаљен, а која се може двојачко егзофорички решити.

¹⁴ Исто се догађа и једном другом заменичком прилогу за треће лице – прилогу *онда*, који у анафори типично упућује на време удаљено од садашњег, али може *ту* нијансу изгубити и постати синоним прилога *тада*, који је чисто анафорички (в. Кликовац 2017).

¹⁵ У овом контексту је занимљиво је да РЈАЗУ под одредницом *ти* каже: „*Od istoga korijena, koji je i u pokaznim priložima tuda, tada i zamjenicama taj, takav, tolik i u ličnoj zamjenici ti. Zato je osnovno značenje toga priloga pokazivanje mjesta, koje je blizu drugom licu, t. j. onome, kome se govori, s kim se razgovara [...]*” (курзив је у оригиналу). Дакле, међу заменичким речима које указују на место близу саговорнику не помиње се *тамо*. – Што се тиче РМС, овде нема простора да се анализирају примери којима се илуструју дефиниције (парафразе) „у том правцу, на ту страну” и „на том месту, ту”; рећи ћемо само да се и ти примери могу сагледати у светлу наше анализе. Није било простора ни да се помену застареле употребе прилога *тамо*.

Литература

- Кликовац Д. „Неколико речи о заменицама у српском језику: предлог класификације и одговарајуће терминологије.” *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 39/3 (2010): стр. 73–84.
- Кликовац Д. „О месним клаузама у српском језику.” *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 40/3 (2011): стр. 47–72.
- Кликовац Д. „Грамматичка категорија лица код показних речи у српском језику.” *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 83 (2013): стр. 269–286.
- Кликовац Д. „О употреби заменичких прилога за време *онда* и *тад(а)*.” *Путевима речи – Зборник радова у част Даринки Гортан Премк* (ур. Р. Драгићевић) (2017): стр. 495–516.
- Пипер П. *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (семантичка студија)*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1988.
- Пипер П., Клајн И. *Нормативна граматика српског језика*. Друго, измењено и допуњено издање. Нови Сад: Матица српска, 2014.
- Расулић К. „Тако близу, а тако далеко: о метафоричкој концептуализацији заснованој на појмовима БЛИЗУ и ДАЛЕКО.” [У зборнику] *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика* (ур. П. Пипер) (2006): стр. 231–259.
- Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Речник српскохрватског књижевног језика*. Књ. VI. Нови Сад: Матица српска, 1976.

*

- Babić S., Brozović D., Moguš M., Pavešić S., Škarić I., Težak S. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvaskoga književnog jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Globus, 1991.
- Klajn I. *O funkciji i prirodi zamenica*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1985.
- Klajn I. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005.
- Klikovac D. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: XX vek, 2004.
- Klikovac D. *Semantika predloga*. Drugo izdanje. Beograd: Filološki fakultet, 2006.
- Kordić S. *Riječi na granici punoznačnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilična naklada, 2002.
- Rasulić K. *Jezik i prostorno iskustvo – Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet, 2004.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Svezak 75 osamnaestoga dijela. Zagreb: JAZU, 1962.
- Savić S., Polovina V. *Razgovorni srpskohrvatski jezik*. Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 1989.
- Taylor J. *Linguistic Categorization*. Third edition. New York: Oxford University Press, 2003.

Душка Б. Кликовац

К ВОПРОСУ О СИСТЕМЕ МЕСТОИМЕННЫХ НАРЕЧИЙ МЕСТА В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ:
НАРЕЧИЕ *ТАМО*¹⁶

Резюме

Целью работы является определить место наречия *тамо* в границах изначально трехличной системы местоименных наречий места в сербском языке. На приведенных примерах из лингвистического корпуса подробно проанализировано его употребление и отношение к наречиям *онде*, *онамо*, *овде*, *овамо* и *ту*. Исследуется экзофорическое и анафорическое употребление наречия *тамо* и его употребление в качестве коррелятива клауз места, а в рамках экзофоры – его употребление в физическом и метафорическом пространстве.

Что касается типа места, на которое говорящий указывает наречием *тамо*, подтверждается уже известный факт, что это может быть как место, в котором что-либо находится или происходит, так и место завершения движения, и установлено, что первое происходит намного чаще, чем второе, и в экзофоре, и в анафоре. Что касается расположения этого места по отношению к участникам коммуникации, анализ лингвистического корпуса нам недвусмысленно говорит, что это место находится далеко от говорящего (и – в канонической коммуникативной ситуации – от собеседника). Другими словами, *тамо* всегда имеет 3 лицо.

В связи с этим *тамо* дистинктивно по отношению к *овде*¹⁷, которым говорящий указывает на место рядом с собой, и по отношению к *ту*¹⁸, которым говорящий указывает на место рядом со слушающим или место на известном расстоянии от себя. Такая дистинктивность лежит в основе выражений *овамо-тамо* (*тамо-амо* и т.п.) и *ту* и *тамо*.

С другой стороны, *тамо* изначально являлось синонимом *онде* (при обозначении места, в котором что-либо находится/происходит) или *онамо* (при обозначении места завершения движения) – и в экзофоре, и в анафоре, и как коррелятив клауз места. Однако несмотря на первоначальную синонимичность, они употребляются не одинаково: данные лингвистического корпуса ясно говорят, что в современном языке *тамо* практически совершенно вытеснило наречия *онде* и *онамо*. *Тамо* также имеет более широкое значение, чем указанные наречия, так как при его помощи говорящий может указывать не только на место, находящееся вдали от него, но и на место, находящееся с дальней стороны какой-либо границы; может иметь пейоративную окраску; может указывать на что-либо, удаленное в некоем метафорическом пространстве (в пространстве времени – на момент, удаленный от «сейчас»; в пространстве важности – на лицо, которое не имеет значения; в пространстве знания – на что-то неизвестное; в эмоциональном пространстве – на нечто неприемлемое; в пространстве похожести – на нечто различное).

Что касается отношений между *тамо* и *ту*, помимо дистинктивности они могут быть и эквивалентными в определенных условиях. Одним из них является коммуникативная ситуация, в которой говорящий удален / находится на расстоянии от собеседника, в этом случае говорящий может при указании на место, в котором он находится, принять в качестве ориентира себя, и тогда будет использовано *тамо*, или собеседника – и тогда он употребит *ту*. Вторым случаем является анафора: хотя *тамо* в анафорической ситуации обычно означает и удаленность антецедента от говорящего, и отличается от *ту*, которое используется чисто анафорически, эти два наречия иногда синонимичны – или потому что *тамо* потеряло оттенок экзофоры, или потому что избегают употребления *ту*, чтобы не было неясности (так как в данной коммуникативной ситуации его можно понять и как экзофорическое).

Ключевые слова: современный сербский язык, указательные части речи, местоименные наречия, наречие *тамо*, грамматическая категория лица, экзофора, анафора, понятийная метафора

¹⁶ Русс. «там» – прим. перев.

¹⁷ Русс. «здесь» – прим. перев.

¹⁸ Русс. «там» – прим. перев.